

**Vilniaus
universitetas**

<https://www.pexels.com>

Įvadas į duomenų tyrybą

prof. dr. Olga Kurasova

olga.kurasova@mif.vu.lt

Turinys

- **Duomenų tyryba. Kas tai?**
- **Duomenų rinkimas.**
- **Duomenų pradinis apdorojimas.**
- **Duomenų rikiavimas.**
- **Didieji duomenys.**
- **Duomenų tyrybos uždaviniai ir metodai.**
- **Duomenų tyryba ir mašininis mokymasis.**
- **Duomenų tyryba ir vizualizavimas.**

<https://www.pexels.com>

Duomenų tyryba. Kas tai?

Duomenys, informacija, žinios

- Visko pradžia yra **duomenys**.
- **Duomenys** – tai objektyviai egzistuojantys faktai, vaizdai, garsai, kurie gali būti naudingi tam tikram uždaviniui spręsti. Dažnai tai **neapdoroti duomenys**.
- **Informacija** – tai duomenys, kurių forma ir turinys yra pateikti būdu, kuris yra tinkamas naudoti sprendimų priėmimo procese. Duomenys virsta informacija, kai **jiems suteikiamas kontekstas** ir jie susiejami su tam tikra problema ar sprendimu.
- **Žinios** – tai gebėjimas spręsti problemas, atnaujinti arba sukurti naujas vertes **remiantis ankstesne patirtimi**, įgūdžiais ar išmokimu. Tai žmogaus proto abstrakcija apie duomenis, jų prasmę, naudą ir sąryšius. Turimos žinios gali virsti informacija, kuri gali būti panaudota **naujoms žinioms įgyti**.

Duomenų pavyzdžiai

- batų numeriai, drabužių dydžiai, prekių kainos, įmonės ekonominiai rodikliai, pacientų kraujo tyrimų rodikliai, nuotraukos, medicininiai vaizdai, įvairūs garsai ir kt.
- duomenys gali būti įvairių formatų:
skaičiai, tekstas, vaizdai, garsai.

Dydžiai	XS	S	M	L		
A : Krūtinė(cm)	75 - 80	80 - 85	85 - 90	90 - 95	95 - 100	100 - 105
B : Liemuo(cm)	58 - 63	60 - 65	65 - 70	70 - 75	75 - 80	80 - 85
C : Klubai (cm)	82 - 88	87 - 92	92 - 97	95 - 100	98 - 103	100 - 105
D : Torsas (cm)	132 - 140	140 - 148	148 - 156	155 - 164	164 - 172	168 - 176
Ūgis (cm)	150 - 160	155 - 165	160 - 170	165 - 175	170 - 180	175 - 185

<https://dancemakers.lt/dydziai/wear-moi-suaugusiuju-ir-vaiku-drabuziu-dydziai/>
<https://unsplash.com>

Informacijos pavyzdžiai

- skelbimas, reklama, bukletas, trumpoji žinutė, elektroninis laiškas ir kt.

<https://unsplash.com>, <https://www.pexels.com>

Žinių pavyzdžiai

- matematinės žinios, žinios apie Lietuvos istorinius faktus, žinojimas kaip pasigaminti Napoleono tortą ir kt.

<https://unsplash.com>

Duomenų tyryba

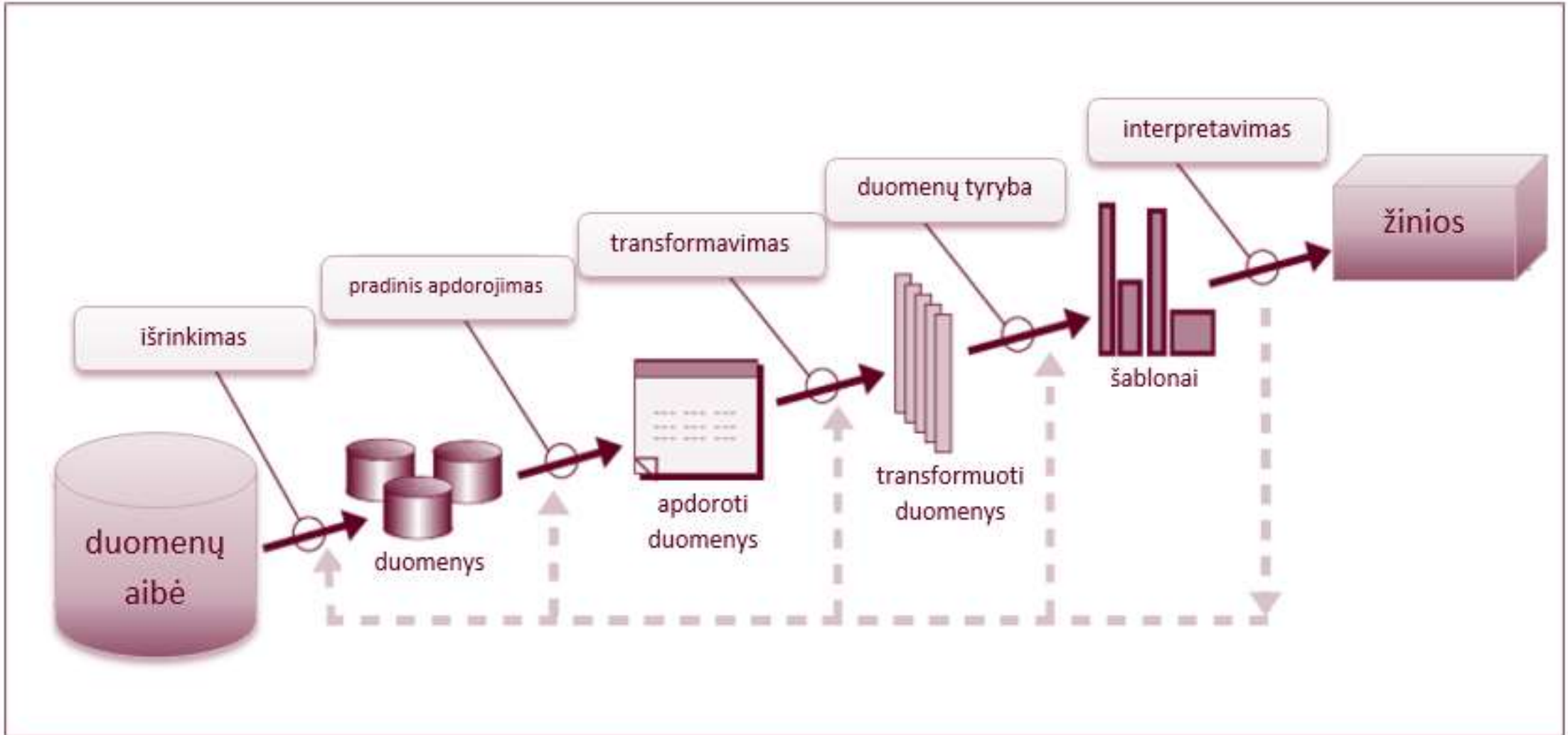
- **Duomenų tyryba** – tai procesas, kurio metu iš pradinių duomenų, juos apdorojant įvairiais metodais, gaunama naudinga informacija ir žinios.
- Duomenų **tyrybos** (*Data **Mining***) termino atsiradimas. Tiesioginio žodžio „*mining*“ vertimo į lietuvių kalbą nėra, kadangi šis žodis vartojamas metalurgijoje, o šios pramonės šakos Lietuvoje beveik nėra. „*Mining*“ – tai procesas, kurio metu kasinėjant randami naudingi produktai, pvz., iškasenos.
- Labai panašus, bet siauresnis terminas yra „**duomenų analizė**“.

<https://www.pexels.com>

Duomenų tyryba žinių radimo procese

Olga Kurasova. Įvadas į duomenų tyrybą

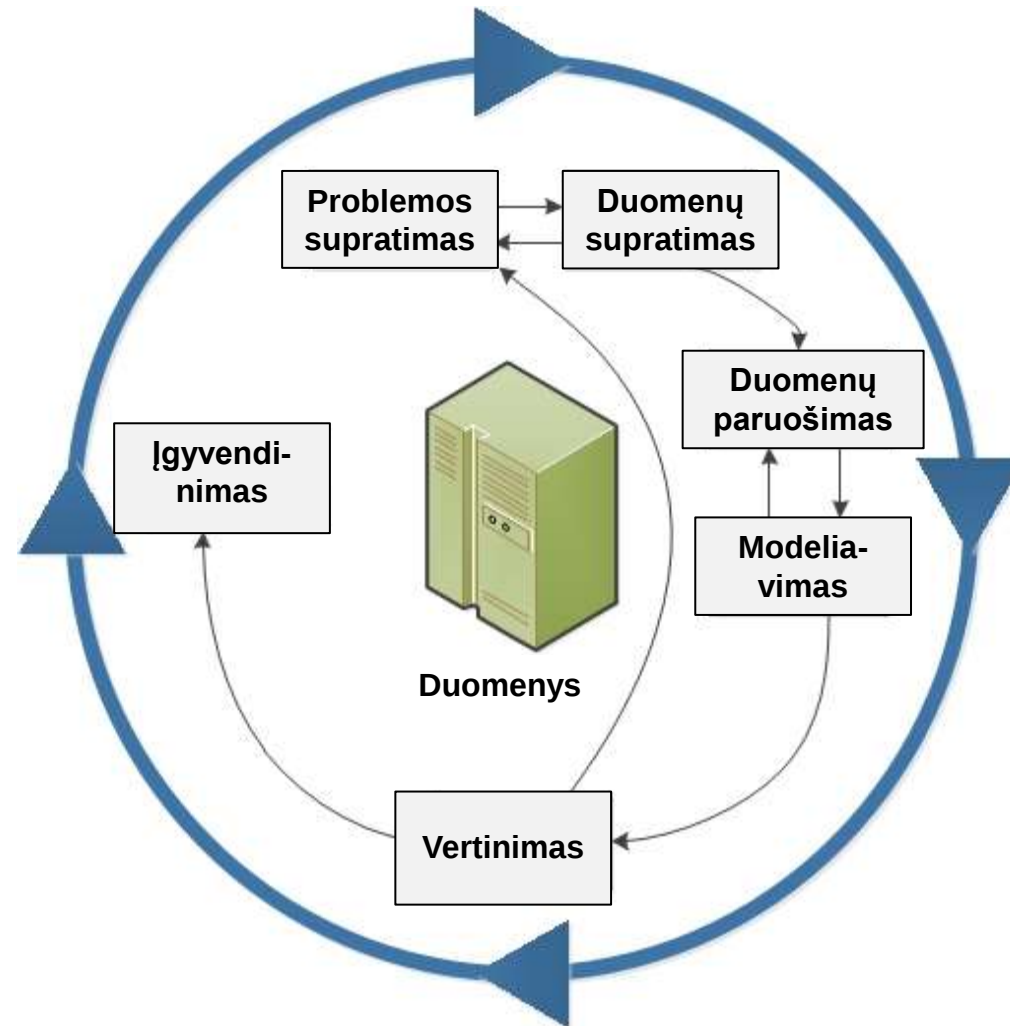

Data Mining in Knowledge Discovery in Databases

Žinių radimo procesą sudarantys žingsniai:

- Iš visos duomenų aibės **išrenkami** analizuojami duomenys;
- Atliekamas **pradinis duomenų apdorojimas** (valymas, filtravimas, transponavimas, požymių atrinkimas, normavimas);
- Atliekamas **duomenų transformavimas**, kurio metu duomenys paruošiami duomenų tyrybos metodui ir programinei įrangai tinkama forma;
- **Duomenys analizuojami** įvairias duomenų tyrybos metodais;
- Interpretuojami ir vertinami gauti rezultatai, ko pasėkoje įgyjamos **naujos žinios**.

Įvairių pramonės šakų duomenų tyrybos standartinis procesas

Adaptuota iš: <https://www.ibm.com>

Cross-Industry Standard Process for Data mining (CRISP-DM)

Įvairių pramonės šakų duomenų tyrybos standartinis procesas

- Pradžioje reikia **gerai suprasti numatomą spręsti problemą** – užsakovo tikslus ir reikalavimus (*business understanding*).
- Nustatyti, kokie **duomenys** bus reikalingi šiai problemai spręsti, suprasti duomenis, įvertinti duomenų kokybę (*data understanding*).
- **Paruošti duomenis** modeliavimui: išrinkti reikiamus duomenis, juos išvalyti, integruoti iš kelių šaltinių (jei būtina) (*data preparation*).
- **Modeliavimas** – tai duomenų tyrybos modelių kūrimas ir taikymas nagrinėjamiems duomenims (*modeling*).
- **Modelio rezultatų įvertinimo metu** nustatomas rezultatų tikslumas, patikimumas ir kt. (*evaluation*).
- Paskutinis žingsnis – **modelio įgyvendinimas** (programinės įrangos sukūrimas) (*deployment*).

Duomenų rinkimas

Duomenų rinkimas

- Ar tai **paprasta** ar **sudėtinga** užduotis?
- **Duomenų** yra visur **daug**. Bet ar jie visi **tinkami** specifinei problemai spręsti?
- Galimi **du atvejai**:
 - užsakovas „**atsineša**“ savo turimus duomenis,
 - **reikia gauti** reikalingus duomenis.

<https://www.pexels.com>

Duomenų rinkimas

- Palankesnė situacija, kai **duomenys pradedami rinkti** suformulavus problemą. Tuomet tikėtina, kad bus surinkti **duomenys, tinkantys** šiai problemai spręsti. Trūkumas – **procesas ilgai užtrunka**.
- Labiau **komplikuotesnis atvejis**, kai nėra laiko rinkti duomenų, reikia „**suktis**“ su esamais.
- Duomenis galima **įsigyti** iš komercinių šaltinių.
- Duomenys gali būti renkami iš įvairių **atvirų šaltinių**:
 - Valstybės duomenų agentūra (<https://www.stat.gov.lt/>),
 - Lietuvos atvirų duomenų portalas (<https://data.gov.lt>),
 - Lietuvos hidrometeorologijos tarnyba (<http://www.meteo.lt>),
 - Atviri duomenys atviram Vilniui (<https://open.vilnius.lt/>).

Duomenų rinkimas

- Automatizuotas duomenų rinkimas **naudojant API** (*programų programavimo sąsaja, application programming interface*).
- Duomenų **rinkiniai parsisiunčiami failuose**. Dažnas formatas **csv** (*comma-separated values*). Šio formato failus galima atsidaryti **bet koku teksto redaktoriumi, MS Excel** programa. Įprastai programavimo kalbos turi funkcijas šio formato failams nuskaityti.
- Atidarius **csv** failą **MS Excel** programa, failą galima išsaugoti **xlsx** formatu.

Duomenys

- Tarkime turime **objektus**, $X_1, X_2, \dots, X_m$, kuriuos apibūdina tam tikri **požymiai** (*features*) $x_1, x_2, \dots, x_n$.
- **Objektais** gali būti moksleiviai, pacientai, įrenginiai, gaminiai, gamybos procesai, gamtos reiškiniai ir kt. Objektai dar gali būti vadinami **duomenų įrašais** (*data items, data samples*).
- Objektus apibūdinančiais **požymiais** gali būti moksleivių pažymiai, pacientų kraujo tyrimų rezultatai, gaminio savybės ir pagaminimo laikas.
- Tokius duomenis galima saugoti **lentelėse**.

Duomenų lentelė

Bendras atvejis:

		Požymiai			
		x_1	x_2	...	x_n
Duomenų įrašai	X_1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1n}
	X_2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2n}
	...	...	...	...	...
	X_m	x_{m1}	x_{m2}	...	x_{mn}

Duomenų lentelė

Duomenų pavyzdys – moksleivių dvejų metų pažymių vidurkiai.

		Požymiai			
		Matematika	Lietuvių k.	Fizika	IT
Duomenų įrašai	Moksleivis Nr. 1	8,5	9,2	7,5	9,5
	Moksleivis Nr. 2	7,2	7,7	8,5	7,2
	...	...	...	...	...
	Moksleivis Nr. 20				10

Kito tipo duomenys

- Ne visada duomenys būna **struktūrizuoti** ir patalpinti **lentelėse** (*tabular*).
- Dažnai susiduriama su **nestruktūrizuotais** duomenimis: tekstas, vaizdai, video, garsai ir kt.

Duomenų pradinis apdorojimas

Duomenų valymas

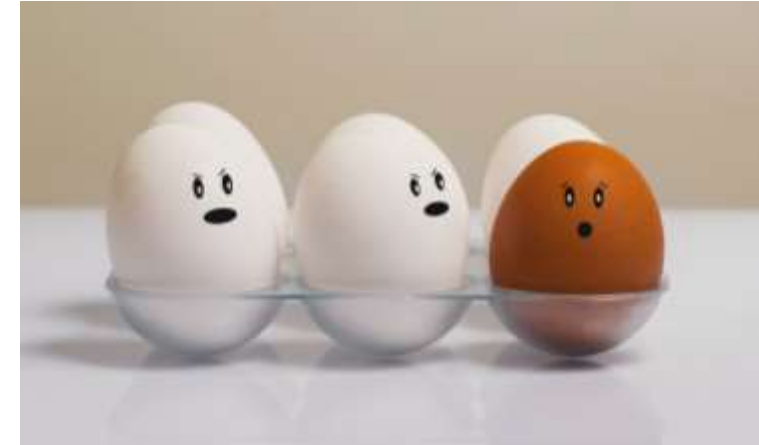
- **Duomenų valymas** (*data cleaning*) – tai neteisingų, pasikartojančių ar kitaip klaidingų duomenų rinkinio duomenų taisymo procesas.
- Viena iš dažnai pasitaikančių situacijų, kai **duomenyse trūksta** tam tikrų reikšmių (*missing values*).
- **Ką daryti?**
- Galimi **du būdai**:
 - **Panaikinti įrašus** su trūkstamomis reikšmėmis.
 - Vietoj trūkstamų reikšmių **įrašyti kitas reikšmes**, pavyzdžiui, to požymio vidurkį.

<https://www.pexels.com>

Duomenų valymas: išskirčių paieška

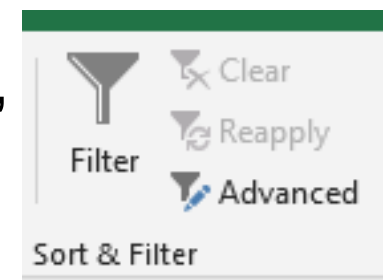
- Kita dažna situacija, kai duomenyse yra reikšmių, kurios **žymiai skiriasi nuo kitų** to paties požymio reikšmių. Šios reikšmės vadinamos **išskirtimis** (*outliers*).
- **Kodėl jos atsiranda?**
- Galimos dvi priežastys:
 - **Klaidingi duomenys** (žmogiškoji klaida, daviklio ar kito įrenginio sutrikimas).
 - **Išskirtys nurodo duomenų specifiką**, pavyzdžiui, retą ligą, gaminio broką ir pan.

<https://www.pexels.com>

Duomenų filtravimas

- **Duomenų filtravimas** – tai duomenų pradinio apdorojimo procesas, kai iš analizuojamų duomenų aibės **atrenkami** duomenų įrašai **pagal nustatytus kriterijus**.
- **Kriterijai** gali būti gana **paprasti**. Pavyzdžiui, reikia atrinkti tuos duomenų įrašus, kurių požymio (stulpelio) „Ligoninė“ reikšmė yra „VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santaros klinikos“.
- Tačiau galima suformuoti ir **daug sudėtingesnius kriterijus**, apimančius kelis požymius.

Duomenų normavimas

Duomenų normavimas – tai procesas, kurio metu suvienodinamos duomenų požymių skalės. Įprastai reikšmės suvedamos į intervalą $[0; 1]$.

	Atlygi- nimas	Stažas
A1	1500	4
A2	1800	10
A3	2300	2
Min	1500	2
Max	2300	10

	Atlygi- nimas	Stažas
A1	0	0,25
A2	0,375	1
A3	1	0
Min	0	0
Max	1	1

P. S. Normavimą atliekant MS Excel, gera proga **prisiminti langelių adresų fiksavimą**.

Duomenų normavimas

- Tegu $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{in})$, $i = 1, \dots, m$. Duomenys **normuojami** kiekvieno požymio reikšmę pakeičiant:

$$x_{ij} \leftarrow \frac{x_{ij} - \min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})}{\max(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj}) - \min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})}.$$

- Čia
 - $\min(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})$ yra j -tojo požymio reikšmių **minimali reikšmė**,
 - $\max(x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{mj})$ yra j -tojo požymio reikšmių **maksimali reikšmė**.
- Po normavimo kiekvieno požymio minimalios reikšmės tampa lygios **0**, o maksimalios **1**.

Duomenų rikiavimas

Duomenų rikiavimas

- **Skaitinius duomenis** (skaičius) galima rikiuoti jų didėjimo ar mažėjimo tvarka.
- **Tekstinius duomenis** (tekstą) galima rikiuoti abėcėlės tvarka.
- Paprastoms rikiavimo procedūros atlikti tinka **MS Excel** programa.
- Dažnai duomenų rikiavimas **reikalingas duomenų bazėse** ar programuojant duomenų analizės algoritmus.

Duomenų rikiavimo algoritmai

- Yra daug duomenų rikiavimo algoritmų: **įterpimo**, **MinMax**, **burbuliukio**, **greitojo rikiavimo** ir kt.
- Nurodytame tinklalapyje galima rasti **duomenų rikiavimo algoritmų**, įgyvendintų **Python** kalba. Galima interaktyviai keisti kodą, skaičiavimai atliekami saityno aplinkoje:
https://www.tutorialspoint.com/python_data_structure/python_sorting_algorithms.htm
- P.S. Įterpimo algoritme `while` ciklas turi būti `For` viduje, t. y. `while` blokas patrauktas į dešinę.

Didieji duomenys

Didieji duomenys. Kas tai?

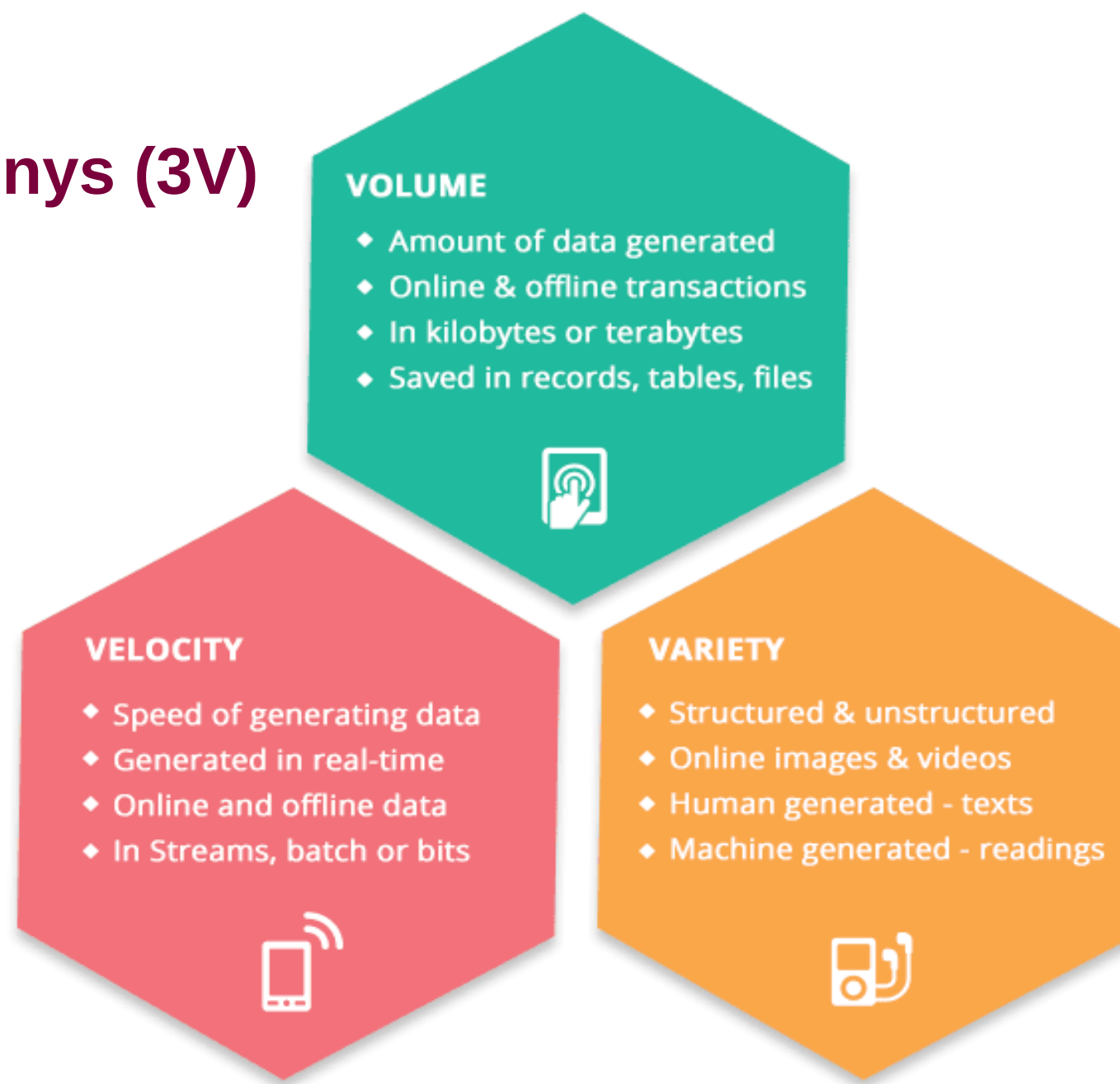
- **Modernios technologijos** leidžia generuoti **milžiniškus duomenų kiekius**.
- Pagrindiniai **didžiųjų duomenų** (*big data*) šaltiniai:
 - Astronomija,
 - Meteorologija,
 - Genų inžinerija,
 - Medicina,
 - Bankinės ir finansinės sistemos,
 - Socialiniai tinklai,
 - Telekomunikacija,
 - Daiktų internetas (*Internet of Things, IOT*)
 - Saitynas (*web*).
 - Kiti

Didieji duomenys. Ar tai tik didelė duomenų apimtis?

- **Didieji duomenys** (*big data*) – tai tokie duomenys, kurių **apimtis** yra tokia **didelė**, kad jų neįmanoma apdoroti ir analizuoti naudojant įprastus metodus.
- **Didžiuosius duomenis** charakterizuoja pagrindinės savybės (**3V**):
 - didžiulis duomenų kiekis (**Volume**),
 - didelė duomenų įvairovė (**Variety**),
 - nuolat atsirandantys nauji duomenys (**Velocity**).

Didieji duomenys (3V)

Didieji duomenys. Jų tipai.

- **Struktūrizuoti** duomenys
 - Lentelės, reliacinės duomenų bazė ...
- **Nestrukūrizuoti** duomenys
 - Tekstas, vaizdai, video, audio ...
- **Dalinai struktūrizuoti** duomenys
 - Dokumentai lentelėse ...
- **Metaduomenys**
 - Struktūrizuoti duomenis apie duomenis
- **Srautiniai** duomenys
 - Laike atsirandantys duomenys iš daviklių ir kt. ...
- **Geografiniai** duomenys
 - Duomenys, apimantys informaciją apie poziciją erdvėje

<https://eihdigital.com/wordpress-design-and-development-service/>

Duomenų tyrybos uždaviniai ir metodai

Duomenų tyryba: paprasčiausi uždaviniai

- **Statistinių charakteristikų skaičiavimas**: vidurkis, dispersija, mediana, maksimali reikšmė, minimali reikšmė ir kt. – **aprašomoji statistika**.
- **Matematinė statistika** yra **duomenų tyrybos** dalis.

Duomenų tyryba: klasifikavimas

- **Duomenų klasifikavimas** – vienas iš dažniausių sprendžiamų duomenų tyrybos uždavinių.
- **Klasifikavimo tikslas** – priskirti duomenis tam tikrai klasei.
- Įprastai daliai duomenų klasės yra žinomos. Pritaikius klasifikavimo metodą, **klasės yra nustatomos** duomenims, kurių klasės nebuvo žinomos.

Klasifikavimas medicinoje

- Klasifikavimo uždaviniai dažnai sprendžiami **medicinoje**, siekiant nustatyti **preliminarią diagnozę**.
- Tarkime, turime pacientų širdies veiklos rodiklius ir kraujo tyrimų duomenis ir žinome, kad dalis pacientų serga tam tikra liga, kiti pacientai yra sveiki. Vadinasi, turime dviejų klasių duomenis: **sergantys, sveiki**.
- Taip pat turime pacientus, kurių širdies veiklos rodikliai yra išmatuoti ir kraujo tyrimo rezultatai yra žinomi, tačiau **jie nėra priskirti** nei vienai klasei (t. y., nėra diagnozės).
- **Klasifikavimo tikslas** – priskirti šiuos pacientus vienai iš dviejų klasių (**sveiki** ar **sergantys**).

Duomenų pavyzdys

	SKS	DKS	ŠD	MTL_Ch	Klasė
<i>Pacientas Nr. 1</i>	120	85	75	3,5	sveikas
<i>Pacientas Nr. 2</i>	125	75	62	5,0	sveikas
<i>Pacientas Nr. 3</i>	110	70	70	2,8	sveikas
...	...	...	...	...	...
<i>Pacientas Nr. 101</i>	145	85	90	5,5	serga
<i>Pacientas Nr. 102</i>	152	80	75	2,7	serga
...	...	...	...	...	...
<i>Pacientas Nr. 201</i>	110	90	65	4,0	???
<i>Pacientas Nr. 202</i>	135	75	62	2,6	???

SKS – sistolinis
kraujo spaudimas,

DSK – diastolinis
kraujo spaudimas,

ŠD – širdies dažnis,

MTL_Ch –
Cholesterolis,
esantis mažo tankio
lipoproteinų
sudėtyje.

Duomenų tyryba: prognozavimas

- Dar vienas populiarius duomenų analizės uždavinys yra **prognozavimas**, kurio metu žinant duomenų dalies požymių reikšmes, nustatomos reikšmės požymiui, kurio reikšmė nežinoma.
- **Prognozavimo tikslas** – iš „istorinių“ duomenų nustatyti reikšmes „ateities“ duomenims.
- **Prognozavimo uždaviniai** sprendžiami įvairiose srityse. Pavyzdžiui, meteorologijoje remiantis ankstesnių metų to paties laikotarpio duomenimis bei pastarojo laikotarpio pokyčių prognozuojama oro temperatūra ateinančiai savaitei.
- Taip pat **prognozavimas** atliekamas vertybinių popierių biržoje, įvairiose finansinėse rinkose ir kitur.

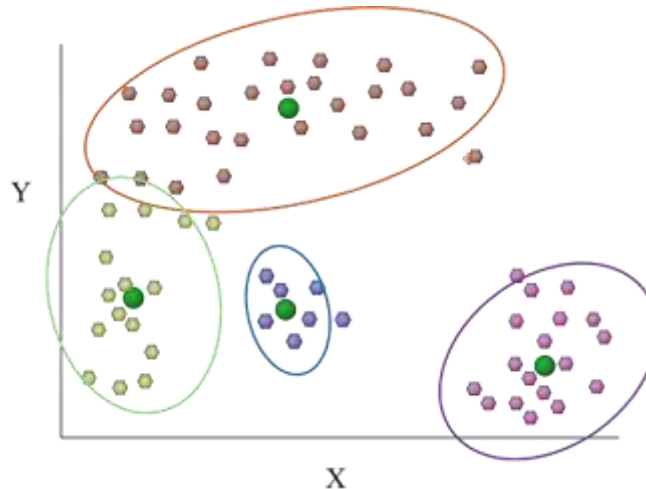
Duomenų prognozavimas: pavyzdys

- **Žaliuose langeliuose** nurodytas vienos įmonės metinis pelnas (tūkstančiais). Pagal juos bus norima prognozuoti pelną, nurodytą **raudonuose langeliuose**, t. y., pagal penkių metų duomenis bus prognozuojamas pelnas sekantiems metams;
- **Mėlyni langeliai** nurodytas pastarųjų penkių metų pelnas;
- Tikslas – prognozuoti pelną sekantiems metams (**oranžinis langelis**).

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
2	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
3	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
4	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
5	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
6	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	
7	832	738	891	566	411	774	260	379	510	973	946	???

Duomenų tyryba: klasterizavimas

- **Klasterizavimo** tikslas – suskirstyti objektus taip, kad panašūs objektai patektų į tą patį klasterį, o skirtingi – į skirtingus.
- **Klasteris** – tai panašių objektų grupė.
- Čia svarbu nustatyti objektų **panašumo matą**. Vienas paprasčiausių panašumo matų – gerai žinomas Euklido atstumas.

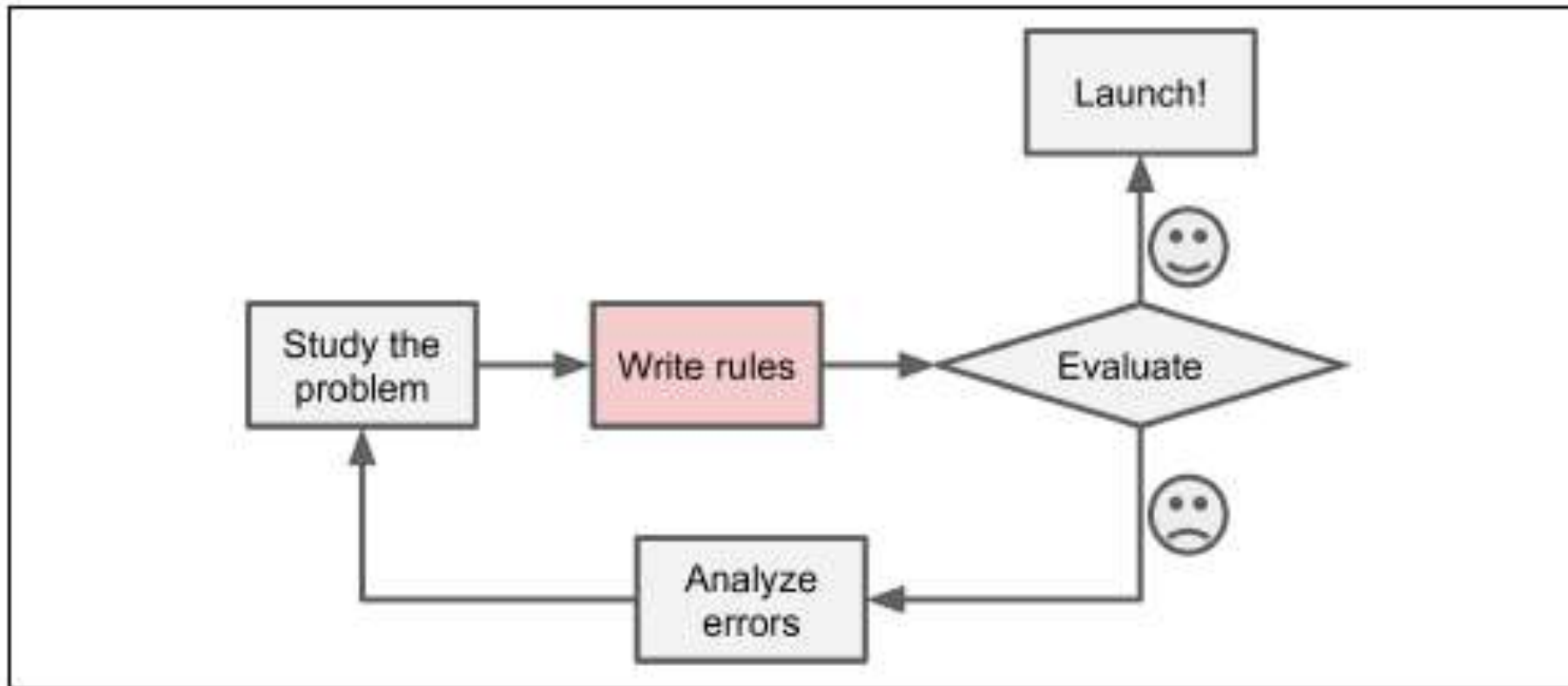

Duomenų tyryba ir mašininis mokymasis

Mašininis mokymasis. Kas tai?

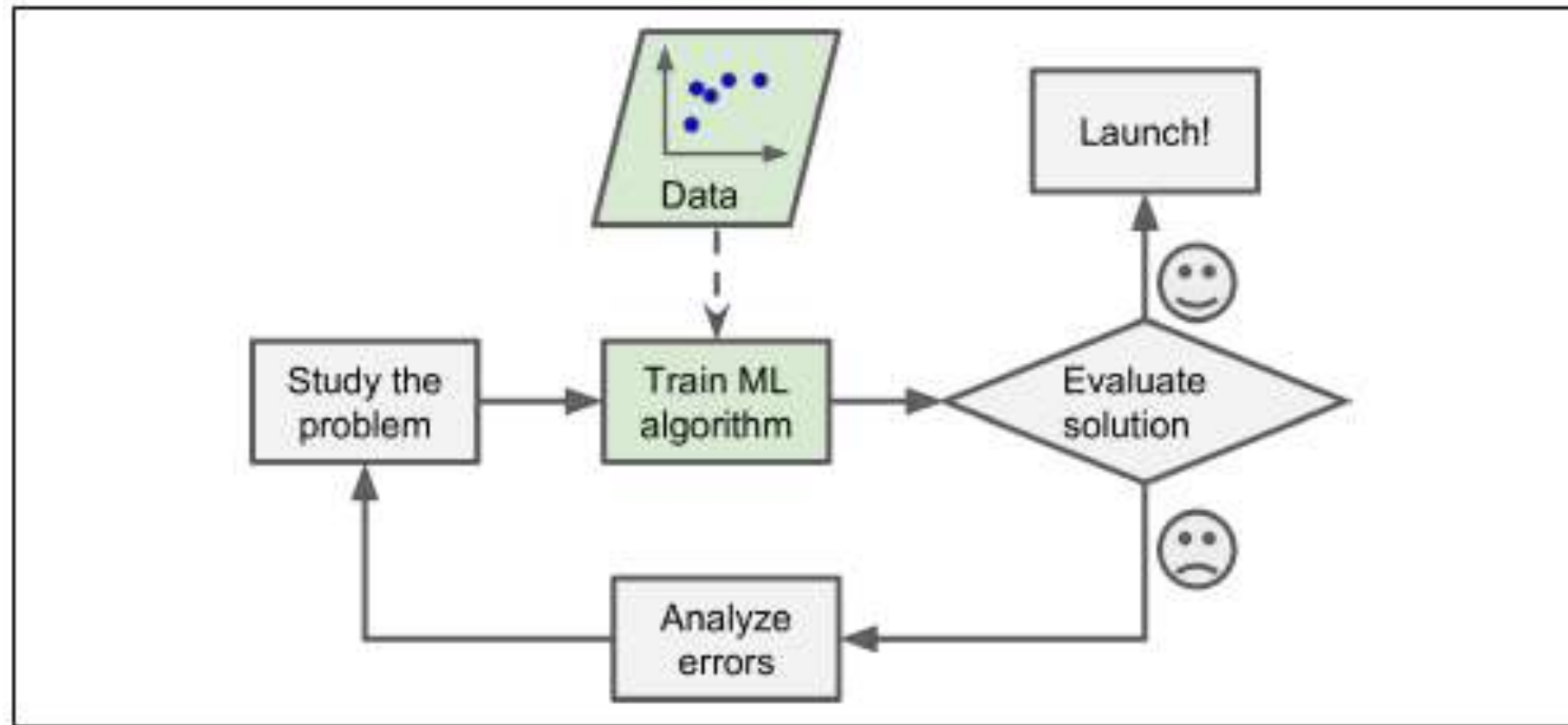
- **Mašininis mokymasis** (*machine learning*) – tai informatikos sritis, suteikianti kompiuteriams **galimybę mokytis be aiškių instrukcijų**. Tai algoritmai, kurių veikimas gerėja, kai jie gauna **daugiau duomenų**.
- **Gilusis mokymasis** (*deep learning*) – tai mašininio mokymosi poaibis, kuris efektyvus mokant naudojant didžiulius duomenų kiekius.
- **Dirbtinis intelektas** (*artificial intelligence*) – tai sistema, kuri gali mąstyti, jausti, veikti ir prisitaikyti, atlikti funkcijas, kurios įprastai siejamos su žmogaus gebėjimais.

Tradicinis (taisyklėmis grįstas) būdas

Géron, A. (2017). *Hands-on machine learning with Scikit-Learn and TensorFlow: concepts, tools, and techniques to build intelligent systems*. O'Reilly Media, Inc.

Mašininio mokymusi grįstas būdas

Géron, A. (2017). *Hands-on machine learning with Scikit-Learn and TensorFlow: concepts, tools, and techniques to build intelligent systems*. O'Reilly Media, Inc.

Mašininis mokymasis ir duomenų tyryba

- **Panašumai:**
 - Abu konceptai apima analitinius procesus.
 - Abu mokosi iš duomenų.
 - Abiem reikia daug duomenų, kad pasiekti gerą rezultatą.
- **Skirtumai** (vienas požiūris):
 - **Duomenų tyrybos** metodais nagrinėjami turimi duomenys. **Mašininio mokymosi** algoritmais iš esamų duomenų bandoma nuspėti, kas bus ateityje.
 - **Duomenų tyrybos** procese yra daugiau „rankinio“ darbo ir sprendimų priėmėjo įsikišimo. **Mašininio mokymosi** algoritmai yra daugiau automatizuoti, čia eliminuojamas žmogaus įsikišimas.

Mašininis mokymasis ir duomenų tyryba

Kitu požiūriu **duomenų tyryba** gali būti dvejopa:

- arba tik nagrinėjanti duomenis (**statistika**),
- arba, pasitelkus **mašininio mokymosi** algoritmus, nuspėjanti (numatanti), kas bus ateityje.

https://www.sas.com/en_nz/insights/analytics/data-mining.html

Duomenų tyryba ir vizualizavimas

Duomenų vizualizavimas

- **Duomenų vizualizavimas** gali padėti tam tikra prasme struktūrizuoti turimus duomenis ir neleisti pasiklysti duomenų labirintuose.
- **Duomenų vizualizavimas** gali būti naudingas vaizduojant duomenų tyrybos rezultatus.
- Standartiniai grafikai **MS Excel** programoje gali puikiai atlikti **duomenų vizualizavimo** ir **duomenų tyrybos rezultatų vizualizavimo** užduotis.

